

SL2300 Barn- och ungdomslitteratur III (61-90hp)
Delkurs 3. Uppsats 15 hp
Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap
Våren 2008

Att skapa en häxa

- en studie av tre barn- och ungdomsromaner
om 1600-talets häxprocesser

Handledare
Mary Ingemansson

Författare
Eva Karin Karlsson

Att skapa en häxa

- en studie av tre barn- och ungdomsromaner om 1600-talets häxprocesser

To Create a Witch

-a study of three children's novels about witchcraft in the 17th century

ABSTRACT

I den här uppsatsen jämförs hur tre olika barn- och ungdomsboksförfattare skildrar historisk tid, i det här fallet 1600-talet och häxprocesserna. Författarnas användning av miljö, karaktärer och berättarteknik för att berätta om dessa händelser analyseras utifrån en narratologisk synvinkel. I uppsatsen undersöks även bilden av häxan och texternas motiv studeras. Slutligen granskas författarnas syn på dåtiden och deras syfte med berättelserna. Teorierna i uppsatsen har hämtats från bland andra litteraturvetaren John Stephens och historikern Peter Aronsson.

Slutsatserna är att Maj Bylock, Bo R Holmberg och Olov Svedelid vill berätta både om dåtiden och nutiden. De vill att läsaren ska få nya kunskaper om en historisk händelse, i det här fallet häxprocesserna. Samtidigt vill de att läsaren ska lära sig något om sig själv. Det finns mycket som är gemensamt för de tre berättelserna men det finns även mycket som skiljer dem åt. De har valt att beskriva häxprocesserna utifrån olika aspekter, med olika fokus och tyngdpunkter. Holmberg frågar sig varför ett barn deltar i häxförföljelserna och drar paralleller med nutiden. Svedelid vill berätta om utsatta grupper och orättvisor, men också berätta om en pojke på äventyr. Bylock vill berätta om trolldom och övernaturligheter, men också om en ung flicka som söker sin identitet.

Ämnesord: litteraturvetenskap, historiska barn- och ungdomsromaner, Maj Bylock, Bo R Holmberg, Olov Svedelid, miljöskildringar, karaktärsbeskrivningar, berättarteknik, motiv, historiesyn

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING.....	1
Problemformulering.....	1
Uppsatsens upplägg.....	2
Undersökningsmaterial och urval.....	2
De historiska barn- och ungdomsböckernas framväxt.....	3
TEORI OCH METODGENOMGÅNG.....	5
Tidigare forskning.....	5
Teoretiska utgångspunkter.....	6
Metod.....	8
ATT SKILDRA HÄXPROCESSERNA.....	11
Häxprocesserna i historiska faktaböcker.....	11
Häxprocesserna i skönlitteraturen.....	11
Att skapa dåtid.....	12
Miljö.....	13
Karaktärer.....	17
Att berätta om dåtiden.....	20
Bilden av en häxa.....	22
De eviga frågorna.....	25
AVSLUTANDE DISKUSSIONER.....	29
Historiesyn.....	29
Varför skriva om häxprocesserna?.....	31
Samhällskontext och kvinnohistoria.....	34
SAMMANFATTNING.....	36

LITTERATURFÖRTECKNING.....	37
----------------------------	----

INLEDNING

Det förflutna har alltid fascinerat mig. På senare tid har jag börjat fundera över varifrån vi fått våra föreställningar om dåtiden. Jag har aldrig med egna ögon sett hur det såg ut på en medeltida marknad eller på ett slagfält under 30-åriga kriget, men jag har ändå en klar föreställning om hur det såg ut. Historiker kallar detta för det historiska minnet. Det är ett minne av något vi inte själva upplevt, vilket innebär att det inte är en egentlig hågkomst utan snarare det sätt vi förhåller oss till det förflutna. Minnet skapas genom en process där det avgörs vilka händelser och föremål som är värda att minnas. En enda text eller film skapar inget minne utan det är upprepade och återkommande tolkningar av olika källor som tillsammans skapar en bild.¹ De historiska barn- och ungdomsböckerna är en del av detta minne. Det är från böcker och filmer såväl barn som vuxna får en levande bild av historien. Historikern Eva Queckfelt menar att:

Bland det en historisk roman kan förmedla, förutom den rent litterära upplevelsen av intellektuell njutning, spänning eller underhållning, är dels medvetandet om att det funnits ett förflutet, dels kunskap om denna förflutenhet.²

Problemformulering

Mitt syfte med uppsatsen är att jämföra hur tre barn- och ungdomsboksförfattare skildrar historisk tid. Det kommer jag att göra genom att undersöka deras användning av miljöskildringar, karaktärsbeskrivningar, berättarteknik och motiv. Jag kommer även att studera författarnas historiesyn.

Frågeställningar:

- ◆ Hur använder de miljöskildringar, karaktärsbeskrivningar och berättarteknik för att berätta om dessa händelser?
- ◆ Vilka motiv, förutom häxprocesserna, framträder i berättelserna?
- ◆ Hur beskrivs häxan?
- ◆ Hur ser författarnas historiesyn ut?

¹ Aronsson, Peter, "Historiekultur i förändring" *Makten över minnet: historiekultur i förändring*. Studentlitteratur: Lund, 2000. s.7f.

² Queckfeldt, Eva, "Om kiosklitteratur med historiskt motiv" I: *Makten över minnet: historiekultur i förändring*. Studentlitteratur: Lund, 2000. s. 69.

De författare och den litteratur som kommer att studeras är Maj Bylock och hennes roman *Häxprovet* (1989), Olov Svedelid och hans roman *Mor är ingen häxa* (1979), Bo R Holmberg och hans roman *Visgossens bror* (1998).

Uppsatsens upplägg

Uppsatsen börjar med att presentera undersökningsmaterial och urval. Nästa avsnitt är en genomgång av den historiska barn- och ungdomsbokens framväxt. Det följs av ett avsnitt som innehåller tidigare forskning, teori och metod. Efter detta kommer huvuddelen av uppsatsen som börjar med att ge en introduktion till den historiska forskningen om häxprocesserna. I nästa avsnitt presenteras de tre romaner som kommer att analyseras. Därefter beskrivs hur författarna skapar dåtid och samtidighet genom att använda sig av miljöskildringar och karaktärsbeskrivningar. Sedan analyseras berättartekniken och den bild som författarna ger av häxorna. Efter detta studeras romanernas motiv. Sista avsnittet diskuterar de resultat som kommit fram under uppsatsen gång. Slutligen sammanfattas uppsatsen.

Undersökningsmaterial och urval

När jag skulle välja skönlitteratur för att kunna undersöka hur barn- och ungdomsförfattare beskriver en viss historisk händelse eller epok använde jag Åke Hellstrands *Resan genom historien* (2002). Jag ville hitta dels ett område eller en epok som blivit tillräckligt omskriven för att det skulle finnas texter att jämföra, dels ett avsnitt historia som intresserar mig. Valet föll ganska snart på häxprocesserna, eftersom de fascinerat såväl mig som en mängd författare. Min första utgångspunkt för urvalet av skönlitteratur om häxprocesserna var att det skulle vara svenska författare som skriver om händelser i Sverige eftersom det är lättare att jämföra berättelser med liknande bakgrund och författare med en gemensam kulturell bakgrund, det vill säga med ett liknande historiemedvetande. Det finns en hel del berättelser där barn i nutiden gör tidsresor och berättelser där barn genom arkiv eller vuxnas berättelser lär sig om dåtiden, men dessa berättelser valde jag bort för att begränsa mig till rent ”historiska” berättelser.

Även med dessa begränsningar fanns det många texter att välja på. Åke Hellstrand menar att dramatiken, den svårgripbara psykologiska aspekten och det faktum att häxförföljelserna påminner om många andra förföljelser har gjort att denna företeelse intresserat många

författare. Såväl Zacharias Topelius som August Strindberg, Ivar Lo-Johansson och Lars Widding har skrivit om häxförföljelserna för vuxna. För barn har bland andra Leif Esper Andersen, Kjell E Genberg, Camilla Gripe och Ewa Christina Johansson skrivit.³ Jag har emellertid valt Maj Bylock och hennes serie som börjar med *Häxprovet*, Olov Svedelid och *Mor är ingen häxa*, Bo R Holmberg och *Visgossens bror*. Att jag valde dessa författare beror framför allt på att jag, utifrån vad jag tidigare läst av dem, antar att de angriper de historiska händelserna på olika sätt, vilket gör att en jämförelse mellan dessa tre borde bli intressant.

De historiska barn – och ungdomsböckernas framväxt

Det som brukar räknas som den första historiska romanen är Walter Scotts *Waverley* från 1814. Scott anses med den romanen ha skapat den historiska romanen.⁴ Efterföljare som brukar nämnas är Alexander Dumas med till exempel *De tre musketörerna* (1844) och Howard Pyle med *Robin Hood* (1883).⁵ Ganska snart kom även historiska berättelser för barn både på engelska och svenska. En av de första berättelserna som skrevs för barn var *The Little Duke* (1854) av Charlotte M Yonge. Som de flesta berättelser för barn vid denna tid hade de historiska berättelserna moraliska budskap och ville uppfostra barnen. Det historiska var mer en kuliss än en central del av berättelsen. Till skillnad från dagens historiska romaner handlar de allra flesta berättelserna om kända historiska personer till exempel olika kungar.⁶ Om det under 1800-talet handlade om att ge barnen moraliska pekpinor, så handlade det under det tidiga 1900-talet framför allt om att ingjuta fosterlandskänsla hos barnen. Ett exempel på detta är Zacharias Topelius, *Fältskärarens berättelser* (1851). I Sverige skrev historikern Carl Georg Starbäck om nationella hjältar som Engelbrekt Engelbrektsson och Nils Bosson Sture. Kring sekelskiftet skrev Johan Olof Åberg och Carl August Cederborg om snapphanar. Vid den här tiden beskrivs krig som en patriotisk plikt och en möjlighet till äventyr. Efter andra världskriget blev den historiska romanen mindre intressant, fokus hamnade på samtiden och omvärlden snarare än historien. Det skrevs ändå en hel del historiska romaner. De historiska romaner som skrevs var kritiska till krig. Många var influerade av Erich Maria Remarques *På västfronten intet nytt* (1929), en pacifistiskt hållen bok om första världskriget. Kriget var inte

³ Hellstrand, Åke & Ola Lindqvist, *Den historiska berättelsen i undervisningen. D. 2*, Dialogos, Stockholm, 1999. s. 146.

⁴ Ehriander, Helene, *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelm's historiska barn- och ungdomsböcker*. Univ: Diss. Lund, 2003. s. 32ff.

⁵ Furuland, L & M Ørvig, *Ord och bilder för barn och ungdom. 3, Ungdomslitteraturen : historik, kommentarer, texturval*, Rabén & Sjögren: Stockholm, 1994. s. 210f.

⁶ Ehriander 2003: 33f.

längre något för hjältar utan drabbade vanliga människor. Författarna tog ofta ställning emot krig. En av dessa var Kai Söderhjelm som i *Mikko i kungens tjänst* (1959) och *Aldrig kom den sommaren* (1961) beskrev krigets fasor utan någon hjälte. Söderhjelm's böcker har överhuvudtaget drag av pacifism och humanism.⁷

På 1970-talet var det de politiska och sociala problemen som kom i fokus, så även i de historiska romanerna vid denna tid. Ett exempel var Sven Wernström och hans serie *Trälarna* (1973-1981). Där analyserade han den svenska historien sedd ur ett underifrånperspektiv. Det handlade främst om klassorättvisor och folkförtryck. Han ville skriva folkets historia, inte kungarnas. Även Olov Svedelid var aktiv som barn- och ungdomsförfattare från och med 1970-talet.⁸ På 1980-talet var den historiska barn- och ungdomsromanen återigen intressant.⁹ Berättelserna handlade nu ofta om vanliga barn och ungdomar snarare än kända gestalter. Det fanns fortfarande en hel del författare som ville berätta om de stora händelserna men allt fler ville berätta om vardagen. Exempel på detta är bland andra Ulf Nilssons *Var icke feg! Var Modig!* (1982) och Hans Erik Engqvists *Ge igen* (1985). Kvinnor och flickor fick mer utrymme till exempel i Mats Wahls *Anna-Carolinas krig* (1986).¹⁰ Under 1990-talet riktas intresset mot andra länder och framtiden snarare än historien.¹¹ Dock skriver några författare historiska romaner, till exempel Bo R Holmberg och Maj Bylock.

⁷ Furuland 1994: 213 f.

⁸ Furuland 1994: 216f, 309f.

⁹ Ehriander, Helene, "Nutid möter dåtid : Bo R. Holmbergs historiska ungdomsromaner", *Förankring och förnyelse: nordiska ungdomsromaner inemot år 2000*, Cappelen akademisk forl., Oslo, 1999. s.211.

¹⁰ Furuland 1994: 216f, 309f.

¹¹ Ehriander 1999: 211.

TEORI OCH METODGENOMGÅNG

Tidigare forskning

Georg Lukács är en av de första litteraturvetarna som intresserade sig för den historiska romanen. Han skrev 1955 verket *Der historische Roman*. Det är en systematisk genomgång av den historiska romanens ursprung och utveckling.¹² En svensk efterföljare är historikern Hans O Granlid som 1964 skrev *Då som nu: historiska romaner i översikt och analys*. I detta verk analyseras svenska historiska romaner utifrån analogi- och arkaiseringsproblemet. Det vill säga han undersöker vilka likheter med samtiden som författarna finner i den historiska perioden de beskriver, och om de lyckas skapa en trovärdig historisk miljö eller om nutida föremål och tankar letar sig in och förstör illusionen. Frågan blir om författarna lägger större vikt vid jämförelserna än vid den historiska perioden i sig själv. Han undersöker till exempel vad valet av period och händelse innebär för möjligheten att dra paralleller mellan dåtid och nutid.¹³ Christer Öhman studerar i *Den historiska romanen och sanningen* (1991) hur Georg Starbäcks skriver om historia dels som vetenskapsman och dels som författare. Han kommer bland annat fram till att vetenskapsmannen drivs av ett sökande efter historiska sanningar, medan författaren snarare vill använda historien för att diskutera existentiella frågor.¹⁴

Det har på senare år skrivits en del om historiska romaner för barn och ungdomar. Ying Toijer-Nilsson har skrivit *Minnet av det förflutna: motiv i den historiska ungdomsromanen* (1987) och *Minnet av i går* (1990). I dessa två böcker skiljer hon mellan historiska böcker och böcker med minnesbilder. Hon menar att för att kalla en barn- och ungdomsroman för historisk så måste ”händelserna [...] ligga utanför författarens egen livsram”.¹⁵ Häxprocesserna ligger utanför dagens barn- och ungdomsförfattares livsram. Ytterligare två litteraturvetare har studerat barn- och ungdomsromaner med historiska motiv. Helene Ehriander analyserar i *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelmns historiska barn- och ungdomsböcker* (2003) Kai Söderhjelmns författarskap. Mary Ingemansson undersöker i

¹² Granlid Hans O, *Då som nu: historiska romaner i översikt och analys*. Natur och Kultur: Stockholm, 1964. s. 16f.

¹³ Granlid 1964: 16f.

¹⁴ Öhman, Christer, *Den historiska romanen och sanningen : historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap*. Univ: Uppsala, 1991 s. 9.

¹⁵ Toijer-Nilsson, Ying, *Minnet av det förflutna : motiv i den moderna historiska ungdomsromanen*. Rabén & Sjögren: Stockholm, 1987. s.18.

Skönlitterär läsning och historiemedvetande hos barn i mellanåldrarna (2007) hur läsning av historiska romaner i skolan påverkar barns historiemedvetande.

Teoretiska utgångspunkter

För att kunna svara på mina frågor behöver jag ett antal redskap. För att hitta dessa redskap tar jag hjälp av de tidigare litteraturvetenskapliga och historievetenskapliga undersökningar som gjorts av historiska romaner.

John Stephens analyserar i *Language and ideology in children's fiction* (1992) barn- och ungdomsböcker med fokus på ideologi. I ett av bokens kapitel studerar han historiska romaner. Utgångspunkten för honom är kulturell relativism och konstruktivism, vilket innebär ett synsätt där samhället man lever i skapar individerna, alltså går det inte att jämföra olika samhällen genom historien. Kärlek har till exempel inte samma innebörd på 1600-talet som idag. Även om kärlek som känsla alltid har funnits så var äktenskap och kärlek något annat i 1600-talets samhälle än det är idag eftersom samhället var annorlunda. Händelser kan inte upprepas, när vi skriver ner eller spelar upp en händelse gör vi det utifrån vårt samhälle inte utifrån det samhälle som upplevde det för första gången.¹⁶ Stephens menar att den historiska barn- och ungdomsboken ”is the discorsal product of firm ideological intentions, written and read in a specific, complex cultural situation.”¹⁷ Med det menar han att de händelser som beskrivs i barnböckerna speglar det samhälle de skrivs i. När författare skriver om häxprocesserna gör de det inte som 1600-tals författare, utan som 1900-tals författare. De ser på förföljelsen med ögon skapade av vår tid och vårt samhälle och ger det mening genom dessa. Det är här som Toijer-Nilssons definition av den historiska romanen blir viktig. Det är stor skillnad på att läsa ett samtidsdokument och en historisk roman. De faktiska historiska händelserna är inte meningsfulla anser Stephens, det är först när de berättas som de får mening. Den mening de får är då genom vad de kan berätta för oss idag och hur de kan hjälpa oss att bättre förstå omvärlden. Stephens ser alla analogier som konstruktioner i nutiden. Analogier är författarens sätt att använda historien till att berätta något.¹⁸ Den amerikanske litteraturvetaren Joseph Zornado menar att historisk skönlitteratur:

¹⁶ Stephens, John, *Language and ideology in children's fiction*. Longman: London, 1992. s. 203

¹⁷ Stephens 1992: 238f.

¹⁸ Stephens 1992: 236.

[...] does not examine a different medieval history, but rather, organizes the parts in a way that speaks to our concerns today. This is not anachronistic. This is simply the process of interpretive meaning-making at work.¹⁹

Med begreppet *ideologi* undersöker Stephens den världsbild, samhälls- och människosyn som framträder i texterna. Ideologi är det system av föreställningar och meningar som hjälper oss att placera in det vi inte förstår i det vi tror oss veta. De föreställningar och meningar som bildar ideologin skapas av samhället vi lever i. Alla texter har en ideologi. De ideologiska ställningstagandena kan vara uttalade eller outtalade. De finns både i textens form och dess innehåll. Det är inte bara ideologin som vinklar berättelsen, utan även det faktum att barn- och ungdomslitteratur fokuserar på barnet och dess handlande vilket gör att individers handlande är det som styr det historiska förloppet i romanerna och inte samhällsstrukturen.²⁰

Historiker har av naturliga skäl intresserat sig en hel del för hur man på olika sätt använder sig av historien. Peter Aronsson för i *Historiebruk* (2004) en diskussion kring några centrala begrepp. Här definieras *historiekultur* som de föremål och berättelser som finns i vår omgivning och som ger referenser till dåtiden. Det kan vara historieboken i skolan eller en historisk roman, men också privata minnen och berättelser. *Historiebruk* är de aktiviteter då vi använder oss av historiekulturen för att skapa mening. Det kan vara att skriva en historisk roman eller att delta i en medeltida marknad. *Historiemedvetande* i sin tur är de uppfattningar om då, nu och framtiden som formas och skapas av historiebruket. Med andra ord kan man säga att historiekulturen iscensätts genom ett historiebruk och skapar ett historiemedvetande. En del av historiemedvetandet är *historiesynen*, det vill säga hur man ser på dåtiden.²¹ Alla har ett historiemedvetande bland annat för att kunna svara på frågan ”vem är jag” och för att kunna orientera sig i samtiden.²² Historiemedvetande skapas inte bara på historiektionerna i skolan utan bearbetas på många olika håll i samhället. Barn- och ungdomslitteratur med historiskt innehåll är till exempel med och utvecklar detta historiemedvetande. Öhman menar att enskilda historiska romaner haft stor inverkan på historiemedvetandet till exempel

¹⁹ Zornado, Joseph, “A Poetics of History: Karen Cushman's Medieval World” *The Lion and the Unicorn* 21.2 (1997) s. 259.

²⁰ Stephens 1992: 8ff, 236f.

²¹ Aronsson, Peter, *Historiebruk : att använda det förflutna*. Studentlitteratur: Lund. 2004. s.17.

²² Karlsson, Klas-Göran ”Historiedidaktik: begrepp, teori och analys” *Historien är nu : en introduktion till historiedidaktiken*, Studentlitteratur, Lund, 2004. s. 44ff.

Topelius *Fältskärens berättelser* (1851).²³ Man behöver inte vara intresserad av historia för att ha ett historiemedvetande. Det har inget med faktakunskaper att göra utan snarare med hur man ser på sambandet mellan då, nu och framtiden. Det kan handla om hur man ser på sin egen roll i ett historiskt sammanhang. Aronsson identifierar fyra olika sätt att se på det förflutna: *Guldålder*, vilket han menar inte är en vanlig uppfattning på samhällsnivå idag, men hur ofta hör vi inte ”- Visst var det bättre vintrar förr”. *Framsteget* är den syn på det förgångna som varit rådande under 1900-talet, där samhället blir mer och mer demokratiskt och tekniken utvecklas. Medan dessa två historiesyner visar på en positiv eller en negativ syn på historien så visar de nästa två hur man förhåller sig tidsmässigt till dåtidens händelser. *Historien upprepar sig inte* kallar han den uppfattning där klyftan mellan hur det var förr och hur det är nu är så stor att förr blir något vi kan se på museum, utan relevans i vårt samhälle. Motsatsen blir då *Intet nytt sker under solen* det vill säga vi har i alla tider samma problem och frågor. Dessa historiemedvetanden finns hela tiden parallellt och ofta kan en person ha en blandning av alla dessa fyra sätt att se.²⁴

Metod

De tre historiska romanerna som ingår i uppsatsen analyseras genom närläsning av texten. Aronssons och Stephens teorier används för att studera historiemedvetande, historiesyn och ideologier. Stephens teorier används även för att undersöka hur författarna går tillväga när de skapar dåtid. För att kunna studera detta tillvägagångssätt måste jag även studera textens uppbyggnad närmare och för att göra det använder jag mig av den narratologiska metoden. Här utgår jag framförallt ifrån litteraturvetaren Maria Nikolajevas definitioner och teorier i *Barnbokens byggklossar* (2004), men tar även hjälp av andra forskare.

Begreppet *miljö* används för att diskutera handlingens tid och plats. Ying Toijer-Nilsson talar om att skapa tidsfärg, genom att beskriva kläder, språk, sjukdomar och mentalitet.²⁵ Nikolajeva anser att tid och rum är oskiljaktiga i en stor del av skönlitteraturen och använder därför begreppet kronotop (tidrum). Hon menar att vissa rum och miljöer bara kan finnas i vissa tider. Olika genrer har olika kronotoper som är speciella för just den genren. I en historisk roman är det en mycket viktig del för att göra historien trovärdig. Om författaren kan

²³ Öhman 1991: 12.

²⁴ Aronsson 2004: 79ff.

²⁵ Toijer-Nilsson 1987: 59f.

välja att beskriva plats och tid med många detaljer eller låter det vara diffust påverkar historien.²⁶ Historikern Cecilia Trenter menar i artikeln ”Vi och vallonerna – vallonbilder för barn” (2004) att om tidsbegreppet är obestämbart i en historisk skildring är det desto viktigare att definiera platsen och tvärt om. Hon menar också att i skönlitteratur för barn används historien som en kuliss. Samtidigt som författarna berättar om en historisk period är syftet med berättelsen oftast att diskutera existentiella frågor så som att växa upp. Att placera berättelsen i historisk miljö ger den en känsla av äkthet och skapar ett sammanhang mellan då och nu.²⁷ Stephens är inne på samma tankegång.²⁸ Miljön kan användas för att lära läsaren något om tiden då historien utspelar sig. Den kan även användas för att skapa eller belysa konflikter, samt för att hjälpa till att skapa personer eller en stämning.²⁹

Karaktärer är de som utför handlingarna i historien. Nikolajeva menar att det finns två sätt att se på litterära karaktärer. Dels kan man se karaktärerna som riktiga människor och dels kan man se dem som textkonstruktioner. Den första synen kallas mimetiskt och ser litteraturen som en avbild av verkligheten. Det andra synsättet kallas semiotiskt och visar att karaktärerna är konstruerade av ord och är utan referenser i verkligheten. Om man i en mimetisk analys frågar varför personerna handlar på ett visst sätt och försöker hitta psykologiska förklaringar, så frågar man i en semiotisk analys varför författaren har valt att låta personerna handla så här. Författaren väljer vilka personlighetsdrag som tas upp i berättelsen. Litterära personer har bara några få egenskaper eller karaktärsdrag medan verkliga människor har en mängd. Personerna visar sig även genom att göra saker. Min utgångspunkt är att karaktärerna är författarnas konstruktioner.³⁰

För att man ska kunna berätta en historia behövs en *berättare*. Det finns flera olika sätt att berätta historier. Författaren kan dels använda sig av en personlig berättare (jag-form) dels av en opersonlig berättare (tredjeperson). Den opersonliga berättaren är ofta en allvetande berättare som lätt förväxlas med författaren. Men det finns olika grader av allvetande från den som verkligen vet allt till den som bara kan se det en person ser. Jag-berättaren finns i två former, dels den som berättar medan allt händer och dels den som berättar retrospektivt. I

²⁶ Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggklossar* Lund: Studentlitteratur, 2004. s.75 ff.

²⁷ Trenter, Cecilia, ”Vi och vallonerna – vallonbilder för barn”. I: *Ungdomssekreterare, barnböcker, barnfilm och aktivitetsfria unga vuxna*. Forskningsprofilen Centrum för kulturforskning, Växjö universitet: Växjö, 2004. s.45 f, 54 f.

²⁸ Stephens 1992: 236f.

²⁹ Nikolajeva 2004: 70 ff.

³⁰ Nikolajeva 2004: 86, 106 f.

barn och ungdomslitteraturen är jag-berättaren oftast ett barn. Berättaren kan ha olika synvinklar eller fokalisering. Fokalisering innebär att vi hör berättelsen som om den berättas av personen som fokaliseras, vilket i barn- och ungdomslitteratur ofta är ett barn. Vi ser händelserna ur hans eller hennes synvinkel. Med fokaliseringsbegreppet blir det möjligt att skilja på berättare och fokalisator. En allvetande berättare skiftar ofta fokalisator genom berättelsen.³¹ Stephens menar att läsaren identifierar sig lätt med fokalisatorn och jämför upplevelserna i berättelsen med sina egna.³² I historiska romaner är det vanligt att använda berättargrepp som en tidsresa, en gammal handskrift, ett brev eller en dagbok.³³ Nikolajeva använder begreppet främmandegöra för att beskriva en berättarteknik där författaren beskriver kända saker som om man såg dem för första gången.³⁴ Jag kommer att använda begreppet främmandegöra men inte riktigt på samma sätt som Nikolajeva, utan snarare som Stephens använder det. Hos Stephens handlar främmandegörande om att göra dåtiden till något annorlunda så att läsaren förstår att det handlar om en annan tid. Det ställs som en motpol till att göra det möjligt för läsaren att identifiera sig med karaktärerna i texten.³⁵

Bokens *motiv* är ett återkommande mönster i den historia som berättas. Det finns både huvudmotiv och bimotoiv. Huvudmotivet kallas också tema. Motiven kan vara explicit (öppna och klara) eller implicit (underförstådda). Vanliga motiv är sökande, att resa, överlevnad, kampen mellan gott och ont, vänskap och döden.³⁶

³¹ Nikolajeva 2004: 145 ff

³² Stephens 1992: 238.

³³ Toijer-Nilsson 1987: 48ff.

³⁴ Nikolajeva 2004: 176.

³⁵ Stephens 1992: 202f.

³⁶ Nikolajeva 2004: 66f.

ATT SKILDRA HÄXPROCESSERNA

Innan analysen av *Häxprovet*, *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror* tar vid görs en kort beskrivning av vad forskningen kring häxprocesserna har att säga. Den följs av en kort beskrivning av innehållet i varje roman.

Häxprocesserna i historiska faktaböcker

Grunden för de tankar som ledde till häxförföljelsen är dels den kristna föreställningen om en djävul och dels den hedniska tron på häxor och trolldom. Dessa två föreställningar länkas samman och skapar en ny syn på häxan. Det är ett möte mellan två kulturer, den kristna och den hedniska, där en av dem har makten, den kristna. Skapandet av häxan är en följd av den kristna demoniseringen av kättaren. Berättelserna om vad kättare (till exempel judar) gör liknar i mångt och mycket berättelserna av vad häxor gör. I de flesta folkkulturer finns vit (god) magi men med kristendomen blev all magi ond. För gemene man blandas den hedniska föreställningen, som levt kvar, med det kristna talet om djävulen för att kunna förklara ondska, olycka och död. Förföljelsen sägs ha börjat i samband med de kättarförföljelser som pågick i Alplandet under 1400-talet. Tankarna och rädslan sprider sig över hela Europa under 1500- och 1600-talet. 1428 anges som året för den första avrättningen och 1782 som året för den sista. Där emellan genomfördes 110 000 rättsprocesser och minst 60 000 häxor avrättades. Hur många som avled genom tortyr och slogs ihjäl utan rättsprocess finns det inga uppgifter på. I Sverige brukar man ange 1668-1679 som toppen på förföljelserna. Hälsingland och Bohuslän var de platser som drabbades hårdast.³⁷ Maj Bylock, Bo R Holmberg och Olov Svedelid låter sina berättelser utspelas under denna förföljelsetopp.

Häxprocesserna i skönlitteraturen

1979 skrev Olov Svedelid *Mor är ingen häxa!*. Det är en 178 sidor lång berättelse om elva-åriga Anders vars mamma anklagas för att vara häxa. Berättelsen utspelar sig 1667 i Småland nära Växjö. Anders mamma är läkekunnig och livnär sig till stor del på att hjälpa sjuka, men så blir hon anklagad för att vara häxa och alla vänder sig mot henne och hennes son. Anders får klara sig själv och kämpar för att hjälpa sin mamma.

³⁷ Ankarloo, Bengt, *Satans raseri : en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*, Ordfront: Stockholm, 2007. s. 7ff, 33ff, 45ff, 62ff, 84ff, 131ff, 150ff.

Maj Bylock har skrivit en serie på sju böcker om en familj där trolldom och en svart bok med trollformler spelar en stor roll. Serien börjar med *Häxprovet* (1989) och slutar med *Häxdoktorn* (1998). Varje bok har mellan 120-160 sidor. Berättelsen sträcker sig från sent 1600-tal till tidigt 1700-tal. Platsen är de värmländska skogarna. De två första böckerna handlar om Anneli och de övriga om hennes son Ulv. Anneli råkar genom sin ouppmärksamhet tända eld på huset där småsyskonen sover och flyr ut i skogen bort från faderns ilska. Hon hamnar hos Ylva, en klok gammal gumma som hjälper de sjuka. Hos Ylva lär sig Anneli bota sjuka och uttala formler. Ylva blir anklagad för att vara häxa och dömd, men inte avrättad även om hon till slut dör. Anneli ärver hennes svarta bok med alla formler. Den går sedan i arv till sonen, som så småningom blir läkare. Både Anneli och sonen Ulv får känna på andras misstänksamhet. Anneli försöker hålla sig undan från misstänksamma blickar, men Ulv råkar riktigt illa ut. I den här uppsatsen kommer fokus att vara på första boken i serien, *Häxprovet*. Det är den boken som kommer att närläsas medan de övriga bara kommenteras vid några tillfällen.

Visgossens bror (1998) är skriven av Bo R Holmberg. Det är en bok på 144 sidor indelad i tre delar på ett år var. Berättelsen utspelar sig 1674-1676 i Ångermanland. Olof är en fattig pojke vars mamma har blivit arresterad för prostitution och nu är försvunnen. Johan, Olofs bror, har också varit försvunnen i två år, men nu har de funnit varandra igen. Under dessa två år har Johan blivit visgosse, det vill säga han hjälper prästerna att peka ut häxor. Det speciella med visgossarna är att de kan se ett märke i pannan på häxorna. Visgossarna har stor makt eftersom ingen annan kan se märket och därför kan ingen ifrågasätta dem. Som visgosse blir man väl omhändertagen, man får mat och kläder. Olof som svultit en hel del de senaste två åren vill därför hemskt gärna kunna se märket i häxornas pannor, men ser inget. Han börjar även tvivla på Johans gåva. I början av boken är visgossarna firade och har stor makt, men i slutet är det många som har kommit att ifrågasätta deras gåva.

Att skapa dåtid

Mor är ingen häxa!, *Häxprovet* och *Visgossens bror* kommer nu att analyseras utifrån miljöskildringar och karaktärer för att ta reda på hur författarna går tillväga för att skapa dåtid. Först något om författarnas inställning till sanning och fantasi. Bo R Holmberg är noga med att betona att han i *Visgossens bror* berättar om en verklig händelse. Däremot säger han inte

att han berättar sanningen, snarare betonar han att allt inte är påhittat. Han berättar sin berättelse utan andra hänvisningar till verkligheten än tre citat ur *Sannfärdig Berättelse Om det för 100 år sedan förelupna grufvliga Trulldoms-Oväsendet i Sverige i synnerhet lämpadt efter Processen i Thorsåker och Angurmanland* från 1771 av Jöns Hornaeus. Det hela avslutas sedan med en efterskrift där författaren påpekar att allt i berättelsen inte är påhittat. I en intervju har han sagt: ”Jag samlar på mig massor av kunskap, men måste samtidigt ha modet att strunta i fakta. Det viktiga är inte verkligheten, det är berättelsen.”³⁸

Varken Olov Svedelid eller Maj Bylock refererar till de verkliga häxprocesserna. Svedelid har i *Mor är ingen häxa!* inga referenser till verkliga händelser och ovanligt nog för hans historiska romaner finns här inga kända historiska personer. Bylock har i *Häxprovet* skapat en berättelse med sagoinslag, där den historiska verkligheten är ganska långt borta. Här finns också en svart bok med fungerande trollformler. Det är först i de senare böckerna i serien som Bylock anknyter till en verklighet utanför böckerna och då handlar det om en (blivande) läkare. Redan utsidan på boken signalerar en saga. Här får vi se en flicka som rider på en varg i månlyuset mot en vithårig kvinna som står vid ett gammalt träd. Även inne i boken rider Anneli på en varg. Det kan jämföras med omslagsbilderna på *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror*. På den första ser läsaren en bild med bland annat en flygande kvinna, en kvinna som ber och en man som läser upp något från ett papper. Längst ner på bilden finns en djävul och en orm. Framsidan på den andra boken föreställer ett kopparstick med tre fula kvinnor som bränns på bål. Dessa två bilder signalerar häxprocesser på ett mycket tydligare sätt än Bylocks.

Miljö

Oavsett om författarna vill berätta om verkliga historiska händelser eller inte så försöker de skapa en dåtid. Stephens menar att historisk skönlitteratur dels försöker visa på likheter mellan då och nu för att läsaren ska kunna identifiera sig med dåtiden och dels för att skapa något främmande av dåtiden för att läsaren ska förstå att det är en annan tid.³⁹ Detta görs med flera olika narrativa verktyg. Toijer-Nilsson ger exempel på hur olika författare gör det med hjälp av kläder, språk, sjukdomar och mentalitet.⁴⁰

³⁸ Westman Tullus, Barbro, ”Han gräver i Ådalens historier”, *Svenska Dagbladet* 2000-09-04 s.11.

³⁹ Stephens 1992: 203, 209.

⁴⁰ Toijer-Nilsson 1987: 59.

Det vanligaste sättet att skapa dåtid är att ge tidsmarkörer. Det kan vara en direkt tidsangivelse som i *Visgossens bror* där de tre huvuddelarna inleds med årtalen 1674, 1675 och 1676. Eller som i *Mor är ingen häxa!* där man genom samtal mellan bokens karaktärer får veta att det är 1676. Det är dock inte nödvändigt att ange ett årtal för att inge läsaren en känsla av dåtid. I *Häxprovet* finns inga tidsangivelser utan Bylock låter berättelsen utspelas i en obestämd dåtid. De tre olika val som författarna har gjort här påverkar läsarens upplevelse av texten. I en berättelse med så tydliga tidsangivelser som i *Visgossens bror* får man som läsare känslan av att läsa om något som verkligen hänt medan *Häxprovets* svävande tidsangivelser för tankarna till sagan.

En annan sätt att skapa dåtid är att beskriva karaktärernas kläder. När till exempel Anneli i *Häxprovet* bär förkläde förflyttas läsaren till en tid då flickor inte bär jeans. Naturligtvis kan man då lika gärna beskriva 1910-talet som 1670-talet, men det viktiga är att med ordet förkläde är att läsaren inte längre befinner sig i 2000-talet. I *Mor är ingen häxa!* får människornas förhållande till våld visa att Anders lever på 1600-talet. ”Örfilar fick man vara beredd på för jämnan och det förvånade honom lite att mor frågade om det gjorde ont.”⁴¹ Idag skulle ett barn troligen inte tänkt så.

Även den tekniska utvecklingen och beskrivningar av hemmets inredning skapar dåtid. ”Mor har bett henne att hämta mycket vatten. Det räcker inte med grytan som redan står över elden uppe i stugan.”⁴² Med den meningen placerar Bylock berättelsen i en tid där man måste hämta vatten utanför stugan, där man kokar vatten över eld och där man kallar sitt hus för stuga. I *Visgossens bror* får läsaren se Härnösand genom Olofs ögon, en stad med kyrka, en stadsport där djur och kärror med säd förs in.

Språket är ett viktigt redskap för att skapa en historisk stämning i en bok. Ofta handlar det om att smyga in ålderdomliga ord. Det är framför allt Svedelid som använder sig av detta redskap. I *Mor är ingen häxa!* används ord som blaggarnströja, skrovet och fyrspisen. *Häxprovet* innehåller ord som spiselkrans, tjärsticka och näverflaska, men här är beskrivningen av kläder och inredning viktigare för beskrivningen av dåtid än ålderdomliga ord. Titeln på *Visgossens bror* är i sig själv ett försök att genom ett ålderdomligt ord skapa en dåtida stämning. Här används även ord som stigma diaboli, kappe, kvesa, bila och tukthus.

⁴¹ Svedelid, Olov, *Mor är ingen häxa!*, AWE/Geber: Stockholm, 1991 s.68.

⁴² Bylock, Maj, *Häxprovet*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1989 s.10.

Barnen säger i dessa tre romaner aldrig mamma och pappa utan mor och far. Det gäller för författaren att göra en avvägning mellan ett ålderdomligt språk och ett språk som barnen i den tänkta målgruppen klarar av att läsa. De här tre författarna använder ett i stort sett nutida språk. Skillnaderna mellan författarnas språkbruk handlar snarare om att de som författare har olika språkstil än att de använder något speciellt språk för att skapa en stämning av 1600-tal.

I *Häxprovet*, *Mor är ingen häxa!* och *Vissgossens bror* är häxprocesserna i sig en tidsangivelse. Även den läsare som inte vet att de flesta häxor avrättades i slutet av 1600-talet tror inte att det rör sig om en samtida roman. För att kunna beskriva/skapa det samhälle som bränner häxor på bål tar man hjälp av beskrivningar av kyrkan, kvinnor och läkekonsten som gör samhället främmande från vårt. När Bylock i *Häxprovet* beskriver Ylvas läkekonst visar den en läkekonst långt ifrån våra tabletter och apotek. Den anspelar även på en syn på läkekonst som många förknippar just med häxor.

Vildbinas bon ska tömmas från vaxkakor och honung. Honung är en viktig del i Ylvas mediciner [...] Anneli ser och lär. Men hon förstår att boten inte bara sitter i medicin och smörja. Nej, det är nog Ylvas händer och ramsorna hon läser som verkliga ger bot.⁴³

Det finns överhuvudtaget mycket övernaturligt och en tro på väsen i skogen som gör *Häxprovet* till en värld skild från vår. Också i *Vissgossens bror* och *Mor är ingen häxa!* är blodiglar och växtsalvor viktiga dels för att visa en dåtid och dels för att beskriva en häxa. I *Vissgossens bror* är det dock inte häxan som är i fokus utan de personer som anklagar kvinnor för att vara häxor. Därför är det kyrkans roll och människosynen som här tydligast visar läsaren att vi befinner oss i en annan tid och på samma gång beskriver vad en häxa är. Så här säger prästen i predikstolen:

Det är en farsot, sa han, som sprider sig över vårt land. Djävulen har också fått fäste i vår bygd. Ni som läser vederstyggliga läsningar mot skador och slikt måste ovilkorligen sluta med det. Vänd er till Gud, be om hans vägledning.⁴⁴

⁴³ Bylock 1989: 36f.

⁴⁴ Holmberg, Bo R, *Vissgossens bror*, Alfabet, Stockholm, 1998. s.18.

Kyrkans roll och de uttalanden som prästerna gör är viktiga för skapandet av dåtid även i *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!*, men de är inte lika rikligt förekommande.

Efter att ha studerat hur författarna främmandegör berättelserna studeras nu hur man kan få läsaren att identifiera sig med personerna i texten. Det vanligaste sättet att få läsaren att känna samhörighet med karaktärerna i texten är att låta huvudpersonerna uppleva saker som även läsaren har upplevt. I *Häxprovet* tar Bylock fasta på att alla läsare någon gång har haft skoskav och därför kan känna igen sig i detta.

Annelis ena näversko har skavt hål på strumpan och skär rakt in i hälen.
Men hon kan inte gå utan sko i snön. Hon haltar efter så gott hon kan.
Smärtan i hälen håller henne vaken.⁴⁵

Här lyckas Bylock på bara några rader få läsaren att både känna sig främmande från Annelis värld genom att ge henne näverskor och känna gemenskap med henne genom smärtan i hälen. Holmberg skapar i *Visgossens bror* gemenskapen med läsaren genom att beskriva kärleken mellan Olof och Lisbet ”Där fanns hon, Lisbet. Han mindes hennes varma bröst och en våg av värme sköljde genom honom.”⁴⁶ Den meningen skulle lika gärna kunna ha handlat om en pojke och flicka på 2000-talet.

För att ge läsaren en känsla av gemenskap med karaktärerna i 1600-tals miljön nämner författaren gärna platser, städer och byggnader som vi idag känner igen. De värmländska skogarna används i *Häxprovet*, Ångermanland i *Visgossens bror* och Småland i *Mor är ingen häxa!*. Här har författarna olika motiv för sina val. Intressant är att ingen av författarna har valt platsen uteslutande för att häxprocesserna skedde där. För Holmberg är just Ångermanland ett genomgående tema i alla hans böcker. Han vill helt enkelt berätta om områdets historia på alla sätt han kan.⁴⁷ Han säger själv att ”resultatet blir bäst om man utgår från miljöer som man känner till”.⁴⁸ Visserligen berättar han om en verklig händelse som utspelar sig i Ångermanland, men här är nog platsen vald innan händelsen. Svedelid väljer olika platser för olika böcker ofta beroende på vilken historisk händelse han vill berätta om. I

⁴⁵ Bylock 1989: 17.

⁴⁶ Holmberg 1998: 58.

⁴⁷ Hasselbaum, Inger ”Bo R Holmberg” I: *Författare & illustratörer för barn och ungdom. 3, FI-Ho*, Bibliotekstjänst, Lund, 1998. s.323.

⁴⁸ Westman Tullus 2000: 11.

det här fallet är det snarare landsbygden som är den viktiga miljön än en specifik plats. Bylocks *Häxprovet* är den bok som innehåller mest mystik och övernaturligheter. Det är också den som har minst referenser till kända geografiska platser. Till skillnad från de senare böckerna i serien finns här bara skogen och människorna i den. Skogen i sig kan å andra sidan fungera som identifikation. Man behöver inte ha vandrat många gånger i en skog i skymningen för att undra vad som egentligen händer där i skuggorna. Naturen står dessutom för något ganska oföränderligt. Cecilia Trenter menar att när tidsbegreppet är diffust i en historisk skildring är platsen desto viktigare och tvärt om.⁴⁹ I dessa tre böcker stämmer det så tillvida att *Häxprovet* är den bok som tydligast går in för att beskriva dåtiden med andra redskap än tidsangivelser. *Visgossens bror* och *Mor är ingen häxa!* lutar sig på ett helt annat sätt mot de direkta tidsangivelser som görs och har färre miljöbeskrivningar. Däremot stämmer inte Trenters teori om man med plats menar en angiven plats eftersom *Häxprovet* har både en diffus tid och plats.

Sammanfattningsvis används miljö- och tidsbeskrivningar för att skapa stämning och atmosfär, men också för att skapa igenkänning och identifikation. Den historiska tiden och miljön signalerar till läsaren att personerna inte kommer att agera och tänka som vi gör idag.⁵⁰ Författarna använder sig av våra förutfattade meningar om hur det ska vara i en tid och en värld som den de beskriver. Det är det Nikolajeva menar med begreppet kronotop, det vill säga att vissa miljöer bara finns i vissa tider och att miljö och tid på så sätt hänger ihop.⁵¹ Bylock placerar handlingen i skogen för att hon vill skapa en sagomiljö, medan Svedelid placerar handlingen på landsbygden. De tre författarna använder sig alla av miljöskildringar men de har olika tyngdpunkt. I *Häxprovet* är det miljöbeskrivningarna med kläder och inredning, medan *Visgossens bror* har fokus på de tankar och idéer som skapar 1600-talets samhälle. Att skriva en historisk roman är hela tiden en balansgång mellan att skapa likheter med vår tid och att främmandegöra dåtiden.⁵² När denna balansgång fungerar blir berättelsen trovärdig, när det inte fungerar litar man inte heller på själva handlingen.

⁴⁹ Trenter 2004: 54.

⁵⁰ Stephens 1992: 209 ff.

⁵¹ Nikolajeva 2004: 70ff.

⁵² Stephens 1992: 202ff.

Karaktärer

Huvudpersonerna i *Häxprovet*, *Mor är ingen häxa* och *Visgossens bror* är alla barn. Barn är sällan dokumenterade i de historiska källorna och därför är det lättare att hitta på och fantisera ihop berättelser kring dem. Om författarna hade använt sig av kända historiska personer hade de varit tvungna att ta hänsyn till de historiska fakta som finns runt dem, men med okända personer finns det mindre att ta hänsyn till.

Visgossens bror handlar om Olof och hans bror visgossen Johan. Till att börja med beskrivs bröderna som varandras motsatser. Till exempel är Johan ljus och självsäker medan Olof är mörk och osäker. Johan beskrivs med orden:

Johan hade gjort det många gånger. Nog hade han gåvan. Han kunde rabbla långa bibelverser trots att han inte kunde läsa. Han mindes var saker låg, han hade hjälpt många att återfå förlorade ting. Han kunde allt. Nog hade han sett det flammande märket.⁵³

Medan Olof beskrivs med orden:

Han ville vara till lags nu, han ville kunna det hans bror kunde. Nu när de till slut var tillsammans igen efter så lång tid. Nu när han inte längre var ensam. Nu när han hade en bror nära sig igen.⁵⁴

Det är dessa ytterligheter som Holmberg använder för att beskriva hur man som pojke kan välja att hantera sitt liv. Den självsäkra Johan väljer att delta i förföljelsen av andra för att själv leva tryggt, något som Olof inte klarar. Holmberg går djupt in i karaktärerna och försöker beskriva deras tankar och känslor. Han vill ge läsaren en förståelse för hur man kan agera som Johan gör, inte bara kritisera. Genom att göra det möjligt för läsaren att identifiera sig med bröderna visar han också på likheterna mellan då och nu. Johan skulle på många sätt lika gärna kunna vara en karaktär i en samtida ungdomsroman om en pojke som gör allt för att överleva. Det är bara emellanåt som man märker att han faktiskt lever på 1600-talet och har andra kulturella referenser än vi. Till exempel när han ropar på Gud ”Förlåt mig! skrek

⁵³ Holmberg 1998: 5.

⁵⁴ Holmberg 1998: 6.

han. Gode Gud, förlåt mig för vad jag har gjort.”⁵⁵ Holmberg vill visa läsaren hur man blir vuxen och människa.⁵⁶ Han ser många av sina karaktärer ”som maskrosbarn” det vill säga de har en inre kraft som de kan utnyttja till att förändra sina liv.⁵⁷

Bylock är den enda som har en häxa (eller en blivande häxa) som huvudkaraktär. Hon är också den enda som låter oss se med en flickas ögon. Till att börja med handlar beskrivningen av Anneli just om att vara flicka inte pojke och att en pojke är viktigare än en flicka. ”Anneli diskar, bär in ved och tvättar. Nu är hon piga. Inte dräng.”⁵⁸ Sedan handlar beskrivningarna mer om vem Anneli är och vem hon blir när hon tappat minnet. Det första man får veta om Anneli är att hon är stora syster och att hon har större ansvar för arbetet i hemmet än hon egentligen klarar av. Det får man veta genom att Anneli ska bära vatten och se efter lilla syster när lillebror föds. I de senare beskrivningarna av Anneli har hon tappat minnet, är rädd och söker efter sina rötter. Det finns djup i Bylocks personbeskrivningar, men till skillnad från Holmberg vill hon inte analysera människors beteende utan berätta en spännande historia med personer som läsaren berörs av. Detta märks främst genom att personerna i *Visgossens bror* beskrivs genom samtal och berättarens kunskaper om deras tidigare liv, medan personerna i *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!* beskrivs genom handlingar. Naturligtvis har Holmberg yttre beskrivningar och Bylock låter Anneli fundera över sin tillvaro, men det finns en skillnad i var författarna lägger tyngdpunkten. Holmberg har fokus på personbeskrivningarna medan Bylock fokuserar på miljön. Effekten det får är att Holmbergs berättelse på ett tydligare sätt handlar om dagens samhälle eftersom läsaren identifierar sig med karaktärerna medan Bylocks berättelse i första hand berättar om en häxa på 1600-talet eftersom miljöskildringarna placerar läsaren där.

Svedelid har i de flesta av sina böcker större fokus på äventyr än djupa personbeskrivningar, så även i *Mor är ingen häxa!*. Den beskrivning som görs av Anders är att han är elva år, fattig och tar ett stort ansvar. Det får man veta genom att stugan han bor i och arbetet han utför beskrivs. Stugan är fallfärdig och arbetet hårt. Redan innan hans mamma blir gripen oroar han sig mycket. Samtidigt finns det en hel del funderingar som hör till ett barns värld. När så mamman blir gripen måste han snabbt växa upp. Att han måste klara sig själv är trovärdigt, men att han blir en hjälte som kan befria sin mamma är inte trovärdigt. Det innebär å andra

⁵⁵ Holmberg 1998: 132.

⁵⁶ Hasselbaum 1998: 338.

⁵⁷ Westman Tullus 2000:11.

⁵⁸ Bylock 1989: 14.

sidan inga problem med läsaridentifikation om läsaren är en elvaårig pojke som vill vara hjälte.

För att avsluta diskussionen kring hur författarna skapar dåtid kan man säga att den stora frågan som kommer upp när man diskuterar karaktärerna i historiska miljöer är om vi som människor förändras över tid eller om det finns vissa tankar och känslor som är eviga. Det är grundläggande känslor som kärlek och smärta som författarna använder för att binda ihop då och nu. Stephens konstruktivistiska synsätt innebär att samhället man lever i skapar individerna. Alltså går det inte att jämföra olika samhällen genom historien. De människor vi är skapas av samhället och eftersom det förändras, förändras också vi människor.⁵⁹ I barn- och ungdomslitteratur är det sällan detta synsätt kommer fram, utan istället vill författarna att läsarna ska kunna identifiera sig med karaktärerna. Till exempel vill Holmberg att ungdomar i dag ska kunna känna igen sig i en 1600-talets pojke och lära sig av honom.⁶⁰ Trenter menar att den historiska kontexten är utbytbar och att det som får läsaren att identifiera sig med karaktärerna är de existentiella frågorna. Det annorlunda skulle lika gärna kunna ha varit ett annat land som en annan tid. Tidsbegreppet och det historiska temat skapar en slags autenticitet, ett sammanhang mellan då och nu, medan karaktärerna får oss att identifiera oss med det vi läser om.⁶¹ Det är ett genomgående drag i *Häxprovet*, *Visgossens bror* och *Mor är ingen häxa!* att huvudpersonerna, de med vars ögon vi ser berättelsen, är mer 2000-tal än de övriga. Naturligtvis bär även dessa karaktärer spår av 1600-tals mentalitet men deras åsikter och känslor är de som vi som läsare främst kan relatera till. De övriga karaktärerna är de som skapar dåtid. Det är de som står för förföljelsen och häxbränningen. Dessa hemska händelser måste vara resultatet av en annan form av mentalitet och kan inte vara uttänkta av någon i vår tid. Det intressanta undantaget är Johan i *Visgossens bror*. Han får både beskriva de tankar som ger upphov till förföljelsen och vara en av de karaktärer som läsaren kan identifiera sig med. Där blir alltså försöket att säga något om förföljelse i vår tid betydligt tydligare.

Att berätta om dåtiden

Ying Toijer-Nilsson visar i *Minnet av det förflutna* på en rad olika sätt att berätta historiska romaner. Man kan till exempel skapa en krönika eller påstå att man utgår ifrån ett sant

⁵⁹ Stephens 1992: 203f, 236f.

⁶⁰ Hasselbaum 1998: 338.

⁶¹ Trenter 2004: 46f.

dokument. Bylock, Holmberg och Svedelid har dock använt sig av det Toijer-Nilsson kallar den raka modellen.⁶² Alla tre författarna använder sig av en opersonlig och allvetande berättare, vilket ger en distans i berättelsen. Enligt Stephens är en allvetande berättare den vanligaste formen för historiska romaner framför allt för att läsaren inte ifrågasätter en allvetande berättare som han/hon skulle göra om ett osäkert barn berättade. Det är med andra ord viktigt för berättelsens trovärdighet att berättaren är självsäker.⁶³ I de här tre fallen är det ett barn som är fokalisator och genom vars ögon vi får ta del av berättelsen. På så sätt får läsaren en möjlighet att identifiera sig med karaktärerna utan att ifrågasätta äktheten i berättelsen och författaren kan berätta om tankar och känslor. I *Mor är ingen häxa!* följer berättelsen Anders. Berättaren berättar nästan bara det Anders ser och det är sällan berättaren kommenterar något utan att använda Anders ord eller hans förståelsenivå. Berättaren ser aldrig ner på Anders. När det är något som Anders inte förstår får så får inte heller läsaren det förklarad. De saker som Anders får förklarade för sig är sådana som läsaren behöver veta för att förstå berättelsen. Till exempel frågar han sin mamma vad en häxa är och genom moderns ord får även läsaren det förklarad för sig.

Visgossens bror berättas genom Olofs ögon. Berättaren är djupt inne i honom och läsaren får följa hur Olof brottas med sina tankar och känslor. Man får även ta del av händelser som skett i Olofs liv för två år sedan. En del saker förstår Olof inte, till exempel vad som hänt hans mamma och det är inte förrän storebror Johan berättar det som han förstår. Olof får inte lika mycket skrivit inte på näsan som Anders i *Mor är ingen häxa!*. Det är ingen som direkt berättar hur det ligger till, vilket de vuxna gör i *Mor är ingen häxa!*, men genom information från olika personer drar han slutsatser och kommer till insikt.

Händelserna i *Häxprovet* ses för det mesta genom Annelis ögon, men här vet berättaren definitivt mer än Anneli gör. Också läsaren vet mer än Anneli gör eftersom hon tappat minnet och till skillnad från läsaren, inte vet sitt eget namn. Berättaren är utanför Anneli när den berättar om trolldomen och mystiken, samt när Anneli är medvetslös. Om Anneli skulle ha det ovanifrånperspektivet som berättaren har vid de tillfällena skulle en del av mystiken försvinna. Det måste vara en oidentifierbar röst som berättar om det övernaturliga som läsaren inte riktigt vet om hon eller han ska tro på.

⁶² Toijer-Nilsson 1987: 48.

⁶³ Stephens 1992: 236.

Stephens visar att författaren av historiska berättelser för barn och ungdomar ofta använder sig av en okänd person, gärna ett barn, som får berätta om en stor omvälvande händelse. Genom att läsaren får se händelsen genom ett barns ögon, någon man kan identifiera sig med, börjar läsaren fundera över om karaktärens upplevelse är jämförbara med den egna verkligheten. Stephens menar att läsaren inte har något annat val än att identifiera sig med fokalisatorn.⁶⁴ Det är lätt för läsaren att identifiera sig med Anneli i *Häxprovet* eftersom hon är främmande för sin egen omgivning. För Anneli är Ylvas stuga en nästan lika främmande miljö som för läsaren och därför fungerar det bra att det är med Annelis ögon vi får miljön beskriven för oss. Anders i *Mor är ingen häxa!* är inte lika främmande för sin omgivning och därför blir det mer krystat när han ska beskriva miljön. Det fungerar betydligt bättre när han försöker förstå vad en häxa är och varför någon skulle anklaga hans mamma för att vara häxa. Då är han verkligen lika okunnig och oförstående som läsaren. Även Olof i *Visgossens bror* är okunnig om en hel del och får lära sig samtidigt som läsaren gör det. Här befinner sig dock berättaren vid flera tillfällen utanför Olof och vi får betrakta händelserna utifrån. Här kan det komma in en del reflektioner som det inte hade fungerat att låta Olof ha. Med tanke på Stephens ord om att läsaren alltid identifierar sig med fokalisatorn hade det varit intressant med en roman där en av de som anklagar kvinnorna för att vara häxa fokaliseras.

Bilden av en häxa

En central del av dessa historiebeskrivningar är den bild som ges av häxan. Det ges i alla romanerna två versioner av vad en häxa är, dels den bild som målas upp av anklagarna och dels de bilder som författarna ger av de kvinnor som blir anklagade för att vara häxor. Den första bilden tolkar jag som den bild författarna har av 1600-talsmänniskornas syn på häxor och den andra bilden som författarnas egen syn på vad en häxa var på 1600-talet.

Enligt Åke Hellstrand finns det från Topelius och framåt ett återkommande mönster när det gäller att berätta om häxprocesserna. ”En stark och ensamstående kvinna, som är läkekunnig, beskylls av illvilliga grannar för häxeri, utsätts för vattenprovet och döms till bålet.”⁶⁵ Även de tre berättelser jag studerar bekräftar till stor del detta mönster. De kvinnor som anklagas för att vara häxor är i huvudsak kvinnor, om än inte alltid ensamstående. De är oftast

⁶⁴ Stephens 1992: 238.

⁶⁵ Hellstrand 1999: 146.

läkekunniga. Alla häxorna blir anklagade av sina grannar som av någon anledning är avundsjuka eller rädda. Kvinnorna blir fångslade, utsätts för tortyr och döms till bålet.

I *Häxprovet* heter kvinnan som anklagas för att vara häxa Ylva. Hon beskrivs som en vithårig gumma med ögon som flammande eld, men goda ögon. Anneli liknar henne vid ”bra lik en gammal ruggig fågel med krokig näbb och klor som krafsar tunt i jorden”⁶⁶ Hon lever på att bota sjuka med örter och trollformler och hon kan läsa. Det påtalas dock att den kunskap hon har, har ett pris i form av ensamhet och utanförskap. Kunskapen sägs gå i arv från mor till dotter. Det intressanta med beskrivningen av denna kvinna är att hon beskrivs som någon som verkligen kan bota med trollformler och även ta formen av en varg. Den delen av anklagelserna mot henne ifrågasätts aldrig av berättaren. Däremot påpekas det att hon är god och aldrig skulle göra någon illa. När en man vill att hon ska förgifta hans grannes brunn vägrar hon. Det är den händelse som sedan av berättaren ges som anledning till att hon blir anklagad för att vara häxa. Denna bild av en häxa står i kontrast till den som ges av de som anklagar henne. Enligt den beskrivningen anses hon stå i förbund med ”Den onde själ”, flyger till Blåkulla på en kvast insmörjd med bolmört och fett från ett lik och tamed sig barn dit. Hon ska ha förgiftat en brunn. Dessutom har hon ett djävulsmärke det vill säga ett märke efter djävulens bett. Anneli tycker dock att märket liknar en vårta. Bylock vill att läsaren ska tro på häxor och det övernaturliga, men inte på ondska. Det övernaturliga är något positivt medan förföljelsen är negativ. Bylock är den som tydligast visar att det finns häxor och trolldom. Den här trolldomen är dock aldrig av ondo. Det speciella med Bylocks böcker är att genom den sju böcker långa serien hinner trolldom och läkarvetenskapen blandas samman, inte officiellt, men kunskapen är den samma. Vetenskap och magi ligger mycket nära varandra i dessa böcker. I hennes häxbeskrivningar finns även ett mått av genusperspektiv. Det handlar om starka kvinnor som har en speciell kunskap, en kunskap de delar med sig av. Denna syn på häxor som goda, starka kvinnor med en övernaturlig förmåga är stark idag. Böcker och tv-serier som handlar om häxor i dagens samhälle beskriver speciellt de magiska förmågorna. Här är häxan inte längre en gammal, utstött kvinna, utan en kvinna med makt och kontroll.

⁶⁶ Bylock 1989: 33.

Svedelid beskriver en häxa så här:

-Vad är en häxa, mor?

Hon sköt ut underläppen och funderade en stund.

-En häxa? Det är en hemsk kvinna det, Anders. En alldeles väldigt hemsk varelse. [...] Hon har ingått förbund med djävulen. Hon har fått makt att förtrolla djur och människor. Hon rider på en kvast till Blåkulla och där träffar hon djävulen och andra häxor och dom dansar och dricker och [...].⁶⁷

Det är i stort samma bild som framträder i *Häxprovet*. Det är kvinnor som sätter sig upp mot Gud, som skapar missväxt och förgiftar brunnar. En del i beskrivningen av häxan, som inte finns med i någon av de andra böckerna, är det faktum att om man blir anklagad för att vara häxa är det samma sak som att vara skyldig. Den som anklagar är Guds verktyg. Hos Svedelid är beskrivningarna av häxan noggrannare än hos Bylock och Holmberg. Den kvinna som blir anklagad för att vara häxa i *Mor är ingen häxa!* är mor. Hon är en fattig kvinna, änka och ensamstående mor. Precis som Ylva är hon läkekunnig, men mindre av ett sagoväsen än Ylva i alla fall för läsaren. Precis som i *Häxprovet* finns här en tanke om att kunskap är något viktigt som ska respekteras. Kunskap är inget man behöver vara rädd för. Anders får veta att ingenting är konstigt eller farligt när man kan det. Det finns inget trolleri utan allt har en förklaring.

Också i *Visgossens bror* har häxan försvurit sig åt djävulen. Hon åker till Blåkulla på en kvast och tar med sig barn dit. Nytt är att på Blåkulla föds barn genom häxornas näsor. I den här berättelsen får djävulsmärket en central plats eftersom det är detta märke som visgossen kan se. Märket nämns även i *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!*, men bara i förbigående. I *Visgossens bror* beskrivs märket så här:

Jo, jag ser det då, det är klart att jag ser det. Rött är det, som blodet, men ibland måste man lyfta på kvinnans hår för att riktigt se det. Hur djävulen satt dit det vet man inte riktigt. Om han bitit eller bränt eller klöst in det. Stigma diaboli, jo så heter det.⁶⁸

⁶⁷ Svedelid 1979: 16.

⁶⁸ Holmberg 1998: 5.

Häxan är mindre viktig i den här berättelsen, där anklagaren är i centrum. Därför finns det heller inga detaljerade beskrivningar av de personer som pekats ut som häxor. Det som främst påtalas är att de inte känner igen sig i de beskrivningar som görs av dem. Det enda de ”erkänner” är att de kan stämma blod och bota sjukdomar. Det är också de delar som Olof säger sig tro på. Samtidigt sägs också att ”en sådan kunskap kan leda till döden.”⁶⁹ I *Visgossens bror* är kunskapen och förmågan att bota sjuka något gott, resten är elaka rykten precis som i *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!*.

Våld, tortyr och död är en naturlig del av häxprocesserna och de finns med även i de här tre romanerna. *Visgossens bror* avstår inte på något sätt från det hemska. Här berättas det detaljerat om en avrättning av 60 kvinnor där de först halshuggs och sedan bränns på bål. Den fruktansvärda beskrivningen har ett syfte, nämligen att göra det helt klart vilka hemska följder det kan få när man ljuger. Svedelid låter pojken Anders rädda sin mamma. Den annars så våldsintresserade författaren låter alltså läsaren slippa en död mamma. I de flesta av Svedelids böcker är beskrivningar av våld en viktig del av skapandet av dåtid, men här finns en gräns som författaren inte vill överskrida i en barnbok. Man får dock ganska detaljerat ta del av hur en kvinna bränns.

Det brann i korset och lågorna slickade Brittans kropp. Gnistor slog elden i hennes klädsel och hennes hår blev en enda flamma. Hon tjöt av ångest och ryckte i banden, när elden kom hennes hud att svartna.⁷⁰

Bylock låter Ylva torteras och genomgå vattenprov, men avrättningen blir inte av. Här är det åter magin som griper in och hindrar bödeln. Det finns heller inga beskrivningar av någon annan kvinna som avrättas.

Sammanfattningsvis kan man säga att barnen i alla tre berättelserna upplever häxan som något farligt och ont så länge hon är någon okänd, men när det kommer nära är det angiverier som är hemska. Ingen av barnen tror att någon de känner och tycker om är en häxa, men andra mer okända kvinnor är farliga. Författarna är överens om att det är okunskap och rädsla som skapar förföljelse. Illvilja och avund hjälper till, men det är rädslan för det okända och tron på

⁶⁹ Holmberg 1998: 69.

⁷⁰ Svedelid 1991: 160.

vad ett fåtal personer säger som skapar massförföljelsen. Holmberg skriver om de som förföljer häxorna medan Bylock och Svedelid skriver om de som blir förföljda. Alla intresserar sig för vad som skapar förföljelserna.

Beskrivningarna av häxorna blir ännu ett sätt att göra dåtiden främmande. Författarna vill med bilderna av häxan visa hur annorlunda 1600-talet var mot nutiden. Idag tror vi inte på trolldom och häxor, men på 1600-talet var det en realitet att förhålla sig till.

De eviga frågorna

När böckerna handlar om dåtiden måste det finnas något som gör det möjligt för läsaren att identifiera sig med berättelsen. Detta något är oftast en allmängiltig tematik. *Häxprovet*, *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror* handlar alla om häxprocesserna på 1670-talet. Det är böckernas huvudmotiv. Men det finns även andra motiv.

Ett vanligt motiv i ungdomsböcker är sökandet. En ung människa som undrar, vem är jag? Det är den stora frågan även i dessa tre romaner. I *Häxprovet* har Anneli tappat minnet och minns inget av sitt tidigare liv. Här är alltså sökandet efter ett jag mycket tydligt. Frågorna och funderingarna över var hon kommer ifrån, varför hon lever, hos Ylva, och vad hon heter är genomgående i boken och en minst lika viktig del av det som gör berättelsen intressant som häxprocesserna. Den person hon till slut kommer fram till att hon är, är en blandning av sin mor och Ylva. Även Anders i *Mor är ingen häxa* försöker hitta sig själv och sin roll i världen medan han försöker hjälpa sin mamma. Skillnaden mellan *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!* är att Annelis sökande handlar om att finna sina rötter medan Anders sökande handlar om att finna sin plats i samhället. Boken slutar med att han inser att det finns en skillnad mellan hur han vill leva sitt liv och hur mor och Tomas vill leva sina, vilket är ett steg på vägen mot att finna sig själv. Olof i *Visgossens bror* frågar sig hela tiden vem han själv är, vem hans bror är och vem han själv är i förhållande till sin bror. I den här boken är det egentligen det här som är huvudmotivet medan häxprocesserna kommer i andra hand.

Ett annat tydligt motiv i boken är rätt och fel/säga sanningen eller ljuga. Det handlar om att tala sanning trots att alla andra ljuger eller att ljuga för att höra till. *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror* kommer in på diskussioner om att göra det rätta, vilket inte är så konstigt när häxprocesserna tvingar dem att välja sida. Anneli, Anders och Olof väljer

rätt sida. Intressantare ur ett psykologiskt perspektiv är Johan i *Visgossens bror* som väljer fel sida.

Ett annat motiv som återkommer är ensamhet och utanförskap. Häxan i sig är en symbolen för någon som inte passar. I alla fall gör den förklaring som dessa och som många andra författare ger till häxprocesserna att häxan blir en symbol för någon som inte passar in. Eftersom häxorna blir utstötta och förföljda blir även Anders och Anneli det. Anders blir förföljd eftersom hans mamma pekas ut som häxa. Han kallas häxunge av de andra barnen och har ingen vuxen att vända sig till. Det upprepas om och om igen hur ensam han är och hur svårt det är att klara sig själv. Anneli är redan ensam när hon kommer till Ylva eftersom hon inte minns vem hon själv är. Ylva är den enda hon träffar, så när Ylva fångslas blir hon åter helt ensam. De gårdar där man tidigare gärna släppt in Ylva stänger nu dörren för Anneli. Olof i *Visgossens bror* är utanför redan från början. Hans mamma har blivit bortförd och avrättad men inte för att vara häxa. Hans bror har givit sig av för att klara sig själv. Boken börjar med att bröderna träffas igen och Olof funderar över om han kan göra vad som helst för att slippa var ensam igen. Kan han ljuga för att få vara tillsammans med sin bror?

Vad innebär det då att läsaren kan hitta samma motiv i en historisk roman som i en roman om 1900-talet? Framför allt innebär det att författarna ser på förföljelsen med ögon skapade av vår tid och vårt samhälle. De vill diskutera frågor som berör ungdomar idag och använder sig av dåtiden för att göra det. Öhman menar att en av de stora skillnaderna mellan historiker och författare är att historiker berättar om det som har hänt medan författare berättar om det som skulle kunna ha hänt. Historikern vill uppnå autenticitet medan författaren vill diskutera existentiella frågor.⁷¹ Häxprocesserna ger möjlighet att berätta om många sidor av livet. Bylock, Holmberg och Svedelid utnyttjar möjligheten att berätta om tankar och känslor. *Visgossens bror* är en av de berättelser som skulle fungera utan den historiska omgivningen, det vill säga trots att Holmberg betonar att han berättar om verkliga händelser så är den egentliga berättelsen i boken inte den om häxprocesserna utan den om hur en ung pojke hanterar de problem som uppstår i omgivningen. Det är inte svårt att dra paralleller till dagens pojkar och unga män som dras med av brottslighet eller nynazism för att passa in och slippa vara ensamma. *Häxprovet* och *Mor är ingen häxa!* måste handla om häxprocesserna för att

⁷¹ Öhman 1999: 9.

fungera. Miljö och tid är här en mycket större del av dessa berättelser än den är i *Visgossens bror* där fokus ligger på karaktärerna.

Stephens varnar för att låta 1600-tals människor tänka som vi gör idag. Han har en konstruktivistisk syn på världen och menar att det inte går att jämföra olika samhällen genom historien. Det finns inga allmängiltiga sanningar. Frågorna kanske är desamma men svaren och vägen till svaren är annorlunda.⁷² Hur man ställer sig till detta beror på hur man ser på historien och världen.

⁷² Stephens 1992: 202 ff.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Jag kommer nu att diskutera Maj Bylock, Bo R Holmberg och Olov Svedelids syn på historien och historiska romaner. Det görs dels utifrån författarnas egna uttalanden och dels utifrån de slutsatser jag har dragit efter att ha studerat deras texter.

Historiesyn

Bylock och Svedelid har båda skrivit läroböcker i historia och det märks att de även med sin skönlitterära produktion vill lära ut något om vår historia. Överhuvudtaget tycker jag mig se att den didaktiska ambitionen alltjämt finns kvar i de historiska barn- och ungdomsböckerna. När några författarna blev intervjuade i *Opsis Kalopsis* och fick motivera varför de skriver historiska romaner är det just att barn och ungdomar behöver lära sig mer om historien som nämns oftast.⁷³ Holmberg visar det bland annat genom att hålla sig så nära de verkliga händelserna som möjligt. Han ser sitt författarskap som en möjlighet att förhindra att historien försvinner.⁷⁴ I den didaktiska ambitionen finns för Bylock, Holmberg och Svedelid även ambitionen att skapa förståelse. Även om författarna vill väcka läslust och skriva spännande böcker så är huvudmotivet att läsaren ska få en större förståelse för häxprocesserna och människorna som levde på den tiden. Holmberg vill dessutom att ungdomar i dag ska kunna känna igen sig i 1600-tals pojken och lära sig av honom eftersom vi är samma människor då som nu. Det är en möjlighet att visa hur man blir vuxen och människa.⁷⁵ Svedelid anser att det är viktigt att känna till sin historia framför allt för att kunna se dess påverkan på dagens samhälle.⁷⁶ Bylock vill att barn ska få veta hur det var förr i tiden för att de ska jämföra sina egna liv med något.

Det finns mycket i gammal tid som hjälper mig att berätta om det som händer i nutid. Jag speglar nutiden både fakta- och idémässigt i de historiska skildringarna. Den är lättare att renodla när man förlägger handlingen några hundra år bakåt i tiden. Man kan skala bort

⁷³ Fransson, Birgitta, ”Varför skriver du historiska böcker? : Opsis ställde frågan till några aktuella författare”, *Opsis kalopsis*, 1993:1, s. 16-21 : ill., 1993.

⁷⁴ Hasselbaum 1998: 338.

⁷⁵ Hasselbaum 1998: 338.

⁷⁶ Gripenfeldt 2001: 313.

oväsentligheter för att ta fram mänskliga problem som är tidlösa och allmängiltiga.⁷⁷

Den historiesyn som visas hos Bylock, Holmberg och Svedelid är framför allt den som historikern Peter Aronsson kallar *Inget nytt sker under solen*. De tre författarna ser på historien som något vi kan lära oss av. När ambitionen är didaktisk, blir de historiska händelser till eviga mänskliga upplevelser. De anser att det finns vissa existentiella grundläggande värden som vi alltid har och alltid kommer att relatera till såsom trygghet, frihet, rättvisa, rädsla och hunger. Det är därför motiven i barn- och ungdomsromaner med historiska miljöer är desamma som de med nutida miljöer. De använder historien för att diskutera problem i dagens samhälle, ofta problem som det blir allt för svårt att diskutera i en samtidsroman, men som den historiska distansen gör möjlig. Det kan handla om att ljuga eller om att välja mellan rätt och fel. Toijer-Nilsson har kommit fram till samma slutsats och visar på en rad författare som i en diskussion kring huruvida människan förändras utan tvekan säger att vi inte förändras.⁷⁸ Utdrag ur protokoll och faktaböcker om häxprocesserna kan aldrig berätta om tankar och känslor hos de som var med. I skönlitteratur kan man det och därför kan *Inget nytt sker under solen* vara vanligare här än på många andra platser i samhället. En förklaring till detta synsätt är troligen att det är svårt att riktigt leva sig in i tankar och känslor som är främmande för oss. Granlid visar i sin avhandling att historiska romaner under första delen av 1900-talet lägger stor vikt vid att kombinera den aktuella perioden med nutiden, det vill säga de diskuterar nutidsproblem med hjälp av dåtiden.⁷⁹ Också Joseph Zornado menar att skönlitterära författare inte skriver om dåtiden, utan använder dåtiden för att skapa mening i nutiden.⁸⁰ Stephens säger att historiska fakta inte är så intressanta. Det är först när man ger dem mening och låter dem säga något om vår samtid som det blir intressant. Han menar att det är vad läsaren efterfrågar och behöver för att ta till sig boken. Det är alltså inte författarna ensamma som vill skapa en annan bild av dåtiden utan det är en gemensam syn på historien i vårt samhälle.⁸¹ Ett av de vanligaste argumenten för att ha historia som skolämne är att vi inte ska upprepa våra misstag. Detta är också den syn på historien som kallas *Intet nytt sker under solen*.

⁷⁷ Fransson 1993:19.

⁷⁸ Toijer-Nilsson 1987: 20 f.

⁷⁹ Granlid 1964: 16.

⁸⁰ Zornado 1997: 251ff.

⁸¹ Stephens 1992: 236f.

När författarna i sina miljö- och personskildringar vill att läsaren ska kunna identifiera sig med karaktärerna och miljön i boken är det *Intet nytt sker under solen*-synen som visar sig. När de istället vill främmandegöra dåtiden är det *Historien upprepar sig inte*-synen som visar sig. Det går alltså inte att säga att en författare uteslutande har ett sätt att se på och använda sig av historien. Precis som det är ovanligt att någon överhuvudtaget i alla lägen ser på samma sätt på historien. *Historien upprepar sig inte* –synen visas bland annat i den tudelade bilden av häxan där 1600-tals människorna anses ha sett häxan som något ont, medan man idag ser förföljarna som onda. Författarna menar att med dessa bilder finns det en skillnad i mentalitet och kultur. De trodde på häxor och magi men det gör inte vi.

Genomgående hos Bylock, Holmberg och Svedelid är också att de ser samhället som något som utvecklats och förändrats till det bättre, vilket Aronsson kallar *Framsteget*. Ett exempel är den serie som börjar med *Häxprovet* och slutar med *Häxdoktorn* där det sker en utveckling av synen på den läkekunniga. Bylock berättar där om en utveckling från en klok gumma som bränns på bål till en ung man som utbildar sig till läkare. Det blir en utvecklingshistoria där häxkonster och magi blir till vetenskap på tre generationer. Denna utvecklingen är inte alltid positiv eller rak, men häxans svarta bok används även av den unge läkaren. Budskapet blir här att utvecklingen blir till det bättre men att vi inte får glömma det förflutna som gjort nutiden möjlig.

Det är kanske svårt att i en bok om häxprocesserna förespråka att det var bättre förr och därför kan jag inte heller se spår av det Aronsson kallar *Guldåldern*. Häxprocesser kan helt enkelt aldrig ses som något gott. Men då blir frågan istället varför man väljer att skriva om häxprocesserna och på det sättet ge en negativ bild av dåtiden.

Varför skriva om häxprocesserna?

En anledning till att berätta om häxprocesserna är att det är en spännande period. I så väl *Häxprovet* som *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror* är det fullt av äventyr och spänning, vilket gör böckerna svåra att lägga i från sig. Ifall man vill fånga unga läsare är det alltså en utmärkt period av välja att berätta om. Det är en period som väcker många känslor. Författare är inte de enda som fascinerats av den, utan även en mängd historiker och etnologer har forskat i ämnet. Historiker har många förklaringar till hur häxprocesserna kunde uppstå, vilket

innebär att författarna kan använda perioden för att diskutera många olika företeelser till exempel det mänskligt psyket, förföljelse, religion, och rättsväsen.

Ett svar på frågan om varför man skriver om häxprocesserna är att de kan användas för att berätta om något som är viktigt i nutiden. Stephens menar att valet av händelse alltid är att inta en ideologisk position och en spegling av det samhälle författaren lever i. Författarna väljer händelser, karaktärer och miljöer med 1900-tals ögon, inte 1600-tals ögon. De gör det för att berätta för 1900-tals läsare, inte för människor som själva upplevde 1600-talet.⁸² Granlid var inne på samma spår i *Då som nu*:

För alla författare av historiska romaner är alltså materialet självt sekundärt. Men *valet* av stoff är en utgångspunkt i den konstnärliga processen, varigenom hela verket, inklusive idéer och syftningar, influerar; ämnet, med sina möjligheter till analogier med nuet, påverkar själva temat eller tendensen.⁸³

Granlid har gett en mycket allmän uppdelning av vad de olika epokerna ger författarna för möjligheter till diskussion av nutiden:

Att medeltiden passar utmärkt som fält för trosdiskussioner har många gånger bekräftats i de föregående romananalyserna. I berättelser med 1600-talsmotiv blir det oftare fråga om att hävda människans värdighet mot politisk diktatur eller religöst-ortodox konformism, medan ”detta glada 1700-tal” får tjäna som en snirklande ram kring äventyrets, hedonismens, livsglädjens förföriska och farliga spegelbilder. Och 1800-talet kan i sin fascinerande sammansatthet rymma de mest olikartade problem och paradoxer.⁸⁴

Religöst-ortodox konformism finns i alla böckerna och författarna tar ställning emot det och alla andra former av konformism. Det skulle inte kunna finnas någon anledning att välja att berätta om häxprocesserna om man vill tala gott om kyrkan eller religion. Valet att skriva om häxprocesserna är också ett val att vara kritisk mot kyrkan. *Häxprovet, Mor är ingen häxa!*

⁸² Stephens 1992: 8ff, 202ff.

⁸³ Granlid 1964: 16.

⁸⁴ Granlid 1964: 300.

och *Visgossens bror* handlar inte särskilt mycket om politisk diktatur som sådan, men det finns i *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror* en diskussion kring att ta ställning för det man tror på oavsett vad alla andra säger. I *Visgossens bror* är det ett huvudmotiv, även om ingen av huvudpersonerna klarar att leva upp till det. I *Mor är ingen häxa!* sätter sig Anders upp mot prästen. ”Detta var något oerhört. En pojke, som satte sig upp mot själasörjaren! [...] Jag ska minnas dig också. Du ska nog bli varse vem du är oförskämnd mot.”⁸⁵ Det beskrivs som något otroligt, men samtidigt visar Svedelid pojken Anders som en hjälte. Ett ännu tydligare exempel är Tomas tal när han bestämmer sig för att hjälpa Karna (mor).

Någon gång i livet kommer man till en punkt där man själv måste avgöra vilken sorts människa man är. Den punkten har jag kommit till nu. Man måste ta ställning och man måste våga sitt fattiga liv. Jag är inte feg längre. Jag offerar gärna allt, mitt liv också, för att försöka rädda Karna undan bålet och jag vill be henne om förståelse för det illa jag har gjort henne.⁸⁶

Stephens menar att det i barn- och ungdomslitteratur ofta skapas en snedvriden syn på historien. Här blir den historiska utvecklingen något som individen kan påverka medan samhällsstrukturerna kommer i andra hand. Det gör stora händelser som till exempel häxprocesserna till något som utspelar sig på individnivå. Att individen spelar så stor roll för förloppet gör också att det blir positivt att agera och negativt att passivt se på. Ett barn som läser en historisk roman får lätt uppfattningen att det egna agerandet kan påverka ett historiskt förlopp.⁸⁷ Häxförföljelsen var en följd av det samhälle man levde i men i dessa böcker blir det en fråga för individen. Fokus hamnar på vad du som läsare skulle göra om du var i samma roll som bokens karaktärer snarare än på vad det är för samhälle som skapar dessa former av förföljelse. Holmbergs bok handlar helt och hållet om två pojkars agerande och dess följder för ett antal häxor. Här får dock pojken skylla följderna även på andra.

-Jag såg bara märket, det var det enda. Men prästerna då, kommissionen. Alla dessa herrar. De är väl också skyldiga. Det enda jag sa att jag såg var märket. Inget annat. Det var väl inte så mycket.⁸⁸

⁸⁵ Svedelid 1979: 67.

⁸⁶ Svedelid 1979: 170.

⁸⁷ Stephens 1992: 236, 238.

⁸⁸ Holmberg 1998: 132.

Med det här citatet blir det alltså klart för läsaren att det är mer än en individ som är ansvarig för förföljelserna men fortfarande är det individer och inte samhället som påverkar.

Samhällskontext och kvinnohistoria

I *Mor är ingen häxa!* och *Visgossens bror* används häxprocesserna bland annat för att de ger en negativ bild av dåtiden. Berättelserna visar på ett samhälle av fattigdom, utsatthet, motsättningar, misstro, förtal och förföljelse. En utmärkt utgångspunkt om man vill diskutera dessa negativa delar av vårt nutida samhälle, utan att befinna sig i nutiden. Svedelid säger sig vara intresserad av den vanliga människan vilket troligen betyder andra människor än kungar.⁸⁹ Det innebär att vad han skriver blir en sorts socialhistoria, det vill säga en historia som utgår ifrån folket. Ying Toijer-Nilsson kallar *Mor är ingen häxa!* för mentalitetshistoria, det vill säga den beskriver en tid och en mentalitet som kan bränna kvinnor på bål.⁹⁰ Också Holmberg skriver socialhistoria och mentalitetshistoria. Han säger sig tala för de missgynnade grupperna bland annat för att han själv kommer från en enkel miljö.⁹¹ I *Visgossens bror* låter han Johan välja att vara visgosse dels för att han då slipper svälta eller tigga och dels för att han på så sätt blir en viktig person med ett uppdrag. Bylock skriver även hon om ”vanliga människor”. Det faktum att alla tre författare använder utsatta barn som fokalisator gör att det blir en berättelse underifrån. Det är inte häxorna, de egentligen offren, som tänker och känner, utan barnen som står på deras sida.

Toijer-Nilsson anser att eftersom kvinnorna är maktlösa offer som räddas av män är *Mor är ingen häxa!* ingen kvinnohistoria.⁹² Här menar jag att Toijer-Nilsson ser kvinnohistoria som något som framhåller starka kvinnor, inte de svaga eller förtryckta. Jag ser inte kvinnohistoria eller genushistoria som en historieskrivning som ska lyfta fram enbart starka kvinnor utan alla sorters kvinnor. Däremot kan jag hålla med om att det är intressant att en manlig författare skriver om en häxa som blir räddad av sin 12-årige son medan en kvinnlig författare, Bylock, skriver om en stark och självständig kvinna. *Häxprovet* är en berättelse som Toijer-Nilsson skulle kunna kalla kvinnohistoria, här handlar det om starka kvinnor som har en speciell

⁸⁹Gripenfeldt, Maria, ”Olof Svedelid” I: *Författare & illustratörer för barn och ungdom. 7, Pu-Sö*, Bibliotekstjänst, Lund, 2001. s. 310.

⁹⁰Toijer-Nilsson 1987:120.

⁹¹Hasselbaum 1998: 338.

⁹²Toijer-Nilsson 1987: 120.

kunskap, en kunskap de bara delar med sig av till andra kvinnor. Boken slutar med att Anneli tänker på Ylva och sin mor och vad de har lärt henne

Alla författare är i någon mån påverkade av den tid de lever i och de tankar och idéer som råder i samhället. Författare till historiska romaner väljer olika epoker och företeelser beroende av den tid de lever i. Händelserna och människorna beskrivs olika beroende på när böckerna skrivs. *Häxprovet*, *Mor är ingen häxa!* och *Vissgossens bror* handlar om vanliga människor och sociala problem som så många av de historiska romaner som skrivits från och med 1970-talet. De tar upp motiv som sökande, ensamhet och att skilja mellan rätt och fel. Alla frågor som är högst aktuella i dagens ungdomsromaner. Helene Ehriander menar att Holmbergs historiska romaner bär många spår av att vara en roman skriven på 1990-talet, med till exempel starka ungdomar som kan handskas med problem utan att vuxna är närvarande och huvudpersoner som vacklar mellan rätt och fel. Det finns inga snabba lösningar och slutet måste inte vara lyckligt. Det är snarare ett öppet slut.⁹³ Stephens menar att det är ovanligt med olyckliga slut i historiska barn och ungdomsböcker. Det ser han som ett problem eftersom det skapar en historiesyn där allt slutar lyckligt.⁹⁴ Dessa tre böcker har inga lyckliga slut. Det är alltid någon som har dött, vilket gör det omöjligt att rätta till allt som gått fel. I Bylocks och Svedelids böcker har barnen inte pekat ut någon häxa och de har också de minst olyckliga slutet. Det skulle antagligen vara svårt att skriva en bok om häxprocesserna som slutade helt lyckligt.

Det finns många spår i uppsatsens resultat som jag skulle vilja arbeta vidare på i en framtida uppsats. Framförallt är jag intresserad av förhållandet mellan ”de eviga frågorna” och den historiska miljön. Blir frågorna desamma om författaren byter historisk miljö eller hänger de frågor man diskuterar samman med den miljö berättelsen befinner sig i? I en uppsats på detta tema skulle det även vara intressant att gå djupare in i ett författarskap. I nuläget är det Bo R Holmbergs romaner jag skulle vilja fördjupa mig i. Det skulle även vara spännande att jämföra hur en författare på 1800-talet berättar om sin tid och hur en nutida författare beskriver den. Även här är huvudfrågan, vad som är nutid och vad som är dåtid i våra historiska romaner.

⁹³Ehriander 1999: 213-214.

⁹⁴ Stephens 1992: 238.

SAMMANFATTNING

I den här uppsatsen har jag jämfört hur tre barn- och ungdomsboksförfattare skildrar häxprocesserna. Jag har analyserat hur de använder sig av miljö, karaktärer och berättarteknik för att berätta om dessa händelser. I uppsatsen har även bilden av häxan undersökts och texternas motiv studerats. Slutligen har jag granskat författarnas syn på historien och deras syfte med berättelserna.

Mina slutsatser är att Maj Bylock, Bo R Holmberg och Olov Svedelid både vill berätta om dåtiden och nutiden. De vill att läsaren ska få nya kunskaper om en historisk händelse i det här fallet häxprocesserna. Samtidigt vill de att läsaren ska lära sig något om sig själv. Miljöskildringarna används både för att ge kunskap om hur det såg ut på 1600-talet och för att läsaren ska kunna känna igen sig i en främmande miljö. Karaktärerna och ”de eviga frågorna” fungerar främst som en möjlighet för läsaren att lära sig något om sig själv. Berättartekniken gör det möjligt att genom den allvetande berättaren skapa en distans och en trovärdighet i den historiska beskrivningen. Men den gör det också möjligt att genom fokalisatorn få läsaren att identifiera sig med barnen i berättelserna.

Det finns alltså mycket som är gemensamt för de tre berättelserna men det finns även mycket som skiljer dem åt beroende på författarens omgivning och tid. De har valt att beskriva häxprocesserna i olika delar av landet och utifrån olika aspekter, med olika fokus och tyngdpunkter. Holmberg är den som tydligast vill diskutera nutiden, i detta fall genom två pojkar på 1600-talet. Han frågar sig varför man deltar i förföljelser. Svedelid vill berätta om utsatta grupper och orättvisor, men också berätta om en pojke på äventyr. Bylock vill berätta en saga om trolldom och övernaturligheter, men också om en ung flicka som söker sin identitet.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Ankarloo, Bengt, *Satans raseri : en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*, Ordfront, Stockholm, 2007.
- Aronsson, Peter, "Historiekultur i förändring" *Makten över minnet: historiekultur i förändring*. Studentlitteratur, Lund, 2000.
- Aronsson, Peter, *Historiebruk : att använda det förflutna*, Studentlitteratur, Lund. 2004.
- Bylock, Maj, *Häxprovet*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1989.
- Bylock, Maj, *Häxans dotter*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1990.
- Bylock, Maj, *Häxpojken*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1991.
- Bylock, Maj, *Häxguldet*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1993.
- Bylock, Maj, *Häxkatten*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1995.
- Bylock, Maj, *Häxbrygden*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1996.
- Bylock, Maj, *Häxdoktorn*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1998.
- Ehriander, Helene, "Nutid möter dåtid : Bo R. Holmbergs historiska ungdomsromaner", *Förankring och förnyelse: nordiska ungdomsromaner inemot år 2000*, Cappelen akademisk forl., Oslo, 1999.
- Ehriander, Helene, *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelm's historiska barn- och ungdomsböcker*. Univ: Diss. Lund, 2003.
- Fransson, Birgitta, "Varför skriver du historiska böcker? : Opsis ställde frågan till några aktuella författare", *Opsis kalopsis.*, 1993:1, 1993.
- Furuland, L & M Ørvig, *Ord och bilder för barn och ungdom. 3, Ungdomslitteraturen : historik, kommentarer, texturval*, Rabén & Sjögren, Stockholm, 1994.
- Granlid, Hans O, *Då som nu: historiska romaner i översikt och analys*. Natur och Kultur, Stockholm, 1964.
- Gripenfeldt, Maria, "Olof Svedelid" I: *Författare & illustratörer för barn och ungdom. 7, Pusö*, Bibliotekstjänst, Lund, 2001.
- Hallbäck, Elsa "Maj Bylock" *Författare & illustratörer för barn och ungdom. 1, A-B*, Bibliotekstjänst, Lund, 1998.
- Hasselbaum, Inger "Bo R Holmberg" I: *Författare & illustratörer för barn och ungdom. 3, Fl-Ho*, Bibliotekstjänst, Lund, 1998.
- Hellstrand, Åke & Ola Lindqvist, *Den historiska berättelsen i undervisningen. D. 2*, Dialogos, Stockholm, 1999.

- Hellstrand, Åke, *Resan genom historien : från förhistorisk tid till vår egen tid : barn- och ungdomsböcker*. Lund , Btj:Lund, 2002.
- Holmberg, Bo R, *Visgossens bror*, Alfabet, Stockholm, 1998.
- Ingemansson, Mary, *Skönlitterär läsning och historiemedvetande hos barn i mellanåldrarna*. Växjö universitet, Licentiatavhandling Växjö, 2007.
- Karlsson, Klas-Göran ”Historiedidaktik: begrepp, teori och analys” *Historien är nu : en introduktion till historiedidaktiken*, Studentlitteratur, Lund, 2004.
- Lukács, Georg, *Der historische Roman*. Aufbau, Berlin, 1955.
- Nikolajeva, Maria, *Barnbokens byggklossar*, Studentlitteratur, Lund, 2004
- Queckfeldt, Eva, ”Om kiosklitteratur med historiskt motiv” *Makten över minnet: historiekultur i förändring*. Studentlitteratur, Lund, 2000.
- Stephens, John, *Language and ideology in children's fiction*. Longman: London, 1992.
- Svedelid, Olov *Mor är ingen häxa!*, AWE/Geber, Stockholm, 1991.
- Toijer-Nilsson, Ying, *Minnet av det förflutna : motiv i den moderna historiska ungdomsromanen*. Rabén & Sjögren, Stockholm, 1987.
- Toijer-Nilsson, Ying, *Minnet av igår*. Rabén & Sjögren, Stockholm, 1990.
- Trenter, Cecilia, ”Vi och vallonerna – vallonbilder för barn”. *Ungdomssekreterare, barnböcker, barnfilm och aktivitetsfria unga vuxna*. Forskningsprofilen Centrum för kulturforskning, Växjö universitet, Växjö, 2004.
- Westman Tullus, Barbro, ”Han gräver i Ådalens historier”, *Svenska Dagbladet* 2000-09-04.
- Zornado, Joseph, “A Poetics of Historiy: Karen Cushman's Medieval World” *The Lion and the Unicorn* 21.2 (1997).
- Öhman, Christer, *Den historiska romanen och sanningen : historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap*. Univ, Uppsala, 1991.